

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה : תפילה

סוגיה ג : תפילת תשלומין

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה ג: תפילת תשלומין

***

רקע

המשנה הראשונה בפרק רביעי עוסקת בזמני התפילות [משנה זו מקבילה למשניות הראשונות בפרק ראשון העוסקות בזמני קריאת שמע]. הגמ', תוך כדי דיון בזמני תפילת שחרית, גולשת לדיון בדיון תפילת תשלומין.

כדי להבין את דין תפילת תשלומין יש להקדים הקדמה קצרה. ניתן להבין באחת משתי דרכים את היחס בין שלוש התפילות שאנו מתפללים בכל יום:

א. חכמים תיקנו שלוש תפילות שונות. תפילה אחת לבוקר, תפילה אחרת לבין הערביים, ותפילה אחרת ללילה [הנוסח של כולן זהה, אבל הן תפילות שונות].

ב. חכמים תיקנו תפילה אחת, והם תיקנו להתפלל אותה בשלושה זמנים שונים.

ננסח את ההבנות הללו במונחים למדניים. לפי ההבנה הראשונה חכמים תיקנו "חפצא של תפילת שחרית", "חפצא של תפילת מנחה" ו"חפצא של תפילת ערבית". לפי ההבנה השנייה חכמים תיקנו רק "חפצא של תפילה" שמתפללים אותה בזמנים שונים¹.

ההבנה המקובלת בפוסקים היא שחכמים תיקנו "חפצא של תפילת שחרית", "חפצא של תפילת מנחה" ו"חפצא של תפילת ערבית" [כמוכח מדבריהם המובאים בהערה 1]. נשאלת השאלה מה הדין של תפילת תשלומין, האם בתפילת תשלומין משלימים "חפצא של תפילת חובה", או שלא ניתן להשלים את תפילות החובה, כיוון שעבר זמנן, ומשלימים רק "חפצא של תפילת רחמי" [המושג "תפילת רחמי" לקוח מתוך הסוגיה]. לשאלה זו נפקא מינה בהסבר הסוגיה ונפקא מינה להלכה.

מקורות

א. גמ' כו. כו: "תפלת השחר עד חצות... מפני שיכול לאומרה על הכוס קשיא"

ב. תוס' ד"ה טעה ולא התפלל מנחה

רי"ף יח., "אמר ר' יצחק אמר ר' יוחנן טעה ולא התפלל ערבית... לאומרה על הכוס"

תלמידי רבינו יונה יח. ד"ה טעה [שני הדיבורים]

רשב"א ד"ה איבעיא

ג. רמב"ם הל' תפילה פ"ג הל' ח-י, והשגת הראב"ד פ"ה הל' טו

¹ ישנה נפקא מינה בין שתי ההבנות הללו לגבי תפילה בציבור. האם המתפלל מנחה בבית הכנסת כשהציבור מתפלל ערבית, יוצא ידי חובת תפילה בציבור? אם יש רק "חפצא של תפילה", הוא מתפלל בציבור; אם יש "חפצא של תפילת מנחה" ו"חפצא של תפילת ערבית", הוא אינו מתפלל תפילת מנחה בציבור. הפוסקים [ט"ז סי' רלו סק"ד, מג"א שם סק"ג ומשנ"ב סי' רלו סוף סק"א] סוברים שאינו יוצא ידי חובת תפילה בציבור [לדעת הט"ז והמשנ"ב (גם בסי' צ סק"ל בשם הצ"ח והמגן גבורים) נחשב שהוא מתפלל בשעה שהציבור מתפללים, ולדעת המג"א זוהי תפילת יחיד גמורה]. מוכח, שלדעתם חכמים תיקנו "חפצא של תפילת שחרית", "חפצא של תפילת מנחה" ו"חפצא של תפילת ערבית".

ד. שו"ע סי' קח, ומשנה ברורה

ר ש ב " א ד " ה א י ב ע י א

איבעיא להו טעה ולא התפלל מנחה מהו שיתפלל ערבית שתיים. ודוקא מנחה מבעיא ליה אבל תפלת המוספין פשיט ליה דאינו משלימה בערב, דכיון שהוא מזכיר קרבן מוסף עבר יומו הוא, ועוד דלא שייך הקרבן בלילה והיאך הוא מזכירו. ועוד נראה לי טעם, דכל תפלה שהיא נוספת מחמת מאורע היום אין ראוי להשלימה ביום אחר שכבר עבר מאורע היום, אבל שאר התפלות כיון שהן ראויות בכל יום יש להן תשלומין ביום אחר.

ואסיקנא טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתיים. ויש מפרשים דדוקא מנחה, וכן נמי טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים וכן בשטעה בשל ערבית מתפלל בשחרית שתיים, ולעולם משלם הוא בתפלה הסמוכה לה, אבל טעה ולא התפלל שחרית אינו מתפלל ערבית שתיים, וכן טעה מנחה לא יתפלל בשחרית שתיים. ויש מפרשים דהוא הדין והוא הטעם, וכן נראה.

ומיהו דוקא בזמן תפלה, לפי שכיון שהוא זמן תפלה והוא עוסק בתפלתו חוזר ומשלים מה שטעה בתפלתו, אבל שלא בזמן תפלה - לא, שאם לא כן מאי מתפלל ערבית שתיים ומתפלל מנחה שתיים דקאמר, לימא טעה ולא התפלל שחרית קודם חצות חוזר ומתפלל לאחר חצות, אי נמי טעה ולא התפלל מנחה חוזר ומשלימה כל הלילה הוה ליה למימר.

הסבר הסוגיה

אמר רב מרי בריה דרב הונא בריה דרבי ירמיה בר אבא אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית - מתפלל בשחרית שתיים, שחרית - מתפלל במנחה שתיים. [גמ' כו.]

המושג "תשלומין" הוא מושג מחודש. לכל מצוה יש זמן. בתוך הזמן, ניתן לקיים את המצוה; לאחר הזמן, לא ניתן לקיימה. האם ניתן להשלים מצות סוכה לאחר סוכות? האם ניתן להשלים מצות מצה לאחר ליל הפסח? ודאי שלא. האם ניתן להקריב קרבן חגיגה לאחר החג? למרבה הפלא התשובה היא כן. לקרבן חגיגה יש תשלומין שבעה ימים. אפילו בשבועות שחוגגים אותו יום אחד בלבד, ניתן להקריב קרבן חגיגה במשך ששת הימים שלאחר חג השבועות [חגיגה יז., רמב"ם הל' חגיגה פ"א ה"ז]. התורה חידשה, כי למרות שקרבן חגיגה הוא מצוה התלויה בזמן - בחג - ניתן להשלים את הקרבן אף לאחר החג.

את דין תפילת תשלומין ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. תפילת תשלומין מקבילה לתשלומין של קרבן חגיגה. כמו שבקרבן חגיגה התורה חידשה, שניתן להשלים את הקרבן לאחר החג, כך חכמים חידשו שניתן להשלים "חפצא של תפילת ערבית" בשעה שמתפלל תפילת שחרית.

ב. תפילת תשלומין היא דין בפני עצמו, ואינה דומה לתשלומין של קרבן חגיגה. בקרבן חגיגה משלימים מצוה שעבר זמנה, בתפילת תשלומין אין משלימים את תפילת החובה, אלא משלימים "חפצא של תפילת רחמי", שאין לה זמן קבוע.

לפי הדרך הראשונה, השוכח להתפלל תפילת מנחה ומתפלל ערבית שתיים, בתפילה השנייה הוא מתפלל תשלומין של תפילת מנחה. לפי הדרך השנייה, את תפילת המנחה

שהפסיד אי אפשר להשלים, בתשלומין הוא משלים רק "חפצא של תפילת רחמי", ולא את תפילת מנחה [ניתן להסביר שזו בדיוק כוונת הגמ': "שכר תפלה יהבי ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה"]. נבאר את שתי הדרכים הללו על פי דבריו של בעל הלכות גדולות המובאים בטור [סי' קת]: "טעה ולא התפלל ערבית יתפלל שחרית שתיים, שכח ולא התפלל שחרית יתפלל במנחה שלוש, בתחילה מתפלל של מנחה ואחר כך שחרית ואחר כך ערבית". בעל הלכות גדולות סובר שניתן להשלים יותר מתפילה אחת, ואם החסיר גם תפילת ערבית וגם תפילת שחרית, מתפלל בזמן תפילת מנחה שלוש תפילות, הראשונה תפילת מנחה, השנייה תשלומין לתפילת שחרית והשלישית לתפילת ערבית. עולה מדבריו שיש סדר גם בתפילות תשלומין, ומקדים את התפילה המאוחרת למוקדמת, מפני שעיקר חיוב ההשלמה הוא על התפילה הסמוכה לתפילה שהוא מתפלל. דבריו של בעל הלכות גדולות מבוססים על הדרך הראשונה בהבנת דין תפילת תשלומין, שבתפילת תשלומין משלימים "חפצא של תפילת ערבית" ו"חפצא של תפילת שחרית", ולכן יש לקבוע את סדרן. לפי ההבנה השנייה, בתפילת תשלומין משלימים "חפצא של תפילת רחמי", וכיוון ששתי התפילות זהות, אין משמעות לסדרן.

האפשרות להתפלל תפילת תשלומין מותנית בשני תנאים, אחד עולה מדין הגמ', והשני הוא דיוק מלשון הגמ'.

הגמ' [כו:]: מביאה ברייתא האומרת, שהמתפלל תשלומין בערבית של מוצאי שבת, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשנייה, ואם הבדיל בשנייה ולא הבדיל בראשונה, "שניה עלתה לו ראשונה לא עלתה לו". מקשה הגמ' מדוע התפילה הראשונה שלא הבדיל בה אינה עולה לו, והרי הזכרת הבדלה בתפילה אינה מעכבת? הגמ' אינה מתרצת את השאלה ונשארת בקשיא. הרי"ף [ית.] מתרץ את שאלת הגמ': "כיון דלא אבדיל בקמייתא ואבדיל בבתייתא גלי אדעתיה דהא בתרייתא היא חובת שעתיה, הלכך בעי למיהדר צלויי אחריתי כדי לאקדומי חובת שעתיה ברישא". ראשונה לא עלתה לו, לא מפני עצם חסרון ההבדלה, אלא מפני שאמירת ההבדלה בשנייה בלבד, מוכיחה שדעתו היתה שהתפילה הראשונה לתשלומין והשנייה לחובה, ולא ניתן להקדים תפילת תשלומין לתפילת חובה. לפיכך, מחדש הרי"ף, אם הזכיר הבדלה בשתייהן או לא הזכיר באף אחת מהן, יצא ידי חובתו. מהסברו של הרי"ף אנו לומדים שהמקדים תפילת תשלומין לתפילת חובה אינו יוצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולהתפלל תפילת תשלומין אחר תפילת החובה.

הרשב"א [ד"ה איבעיא] סובר שניתן להתפלל תפילת תשלומין רק בזמן שעוסק בתפילת חובה. אם נזכר לאחר שסיים את תפילת החובה, אף שהוא עדיין בזמן הראוי לתפילה זו, אינו מתפלל תפילת תשלומין. הרשב"א מדייק דין זה מהגמ' האומרת: "טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים", הגמ' אינה אומרת: "טעה ולא התפלל ערבית משלים עד חצות היום", אלא "מתפלל שחרית שתיים", כשמתפלל שחרית מתפלל שתיים.

להבנת שני התנאים הללו, יש לחזור ליסוד שחידש הגרי"ד סולוביצ'יק, יסוד שהובא בפתיחה להלכות תפילה [עמ' 317] ונשנה בסוגיה הקודמת [עמ' 326]. הגרי"ד מבאר שתפילה

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

תורת אמת, הלכות תפילה, ברכות כו. כו.:

4

אינה זקוקה לצינווי אך היא זקוקה למתיר; ניתן להתפלל אף ללא ציווי אך אסור להתפלל

ללא מתיר. המתירים של תפילת החובה הם תפילת האבות וחיוב הקרבת הקרבנות, שכנגדם תיקנו חכמים את תפילות החובה. המתירים של תפילת נדבה הם קרבן נדבה והצרכים החדשים שהאדם זקוק להתפלל עליהם. גם תפילת תשלומין זקוקה למתיר, והמתיר הוא העמידה שהאדם כבר עומד לפני המלך. כיוון שהאדם עומד בתפילה הוא רשאי להוסיף ולהתפלל תפילה נוספת. לפיכך, לא ניתן להקדים תפילת תשלומין לתפילת חובה, ולפיכך צריכים להצמיד את תפילת התשלומין לתפילת החובה.

הראשונים והפוסקים דנים באריכות בדין תפילת תשלומין שמתפללים אותה בשעה שנוסח התפילה שונה מנוסח התפילה המקורית.

הדיון מתפצל לשלוש שאלות:

א. מהו נוסח תפילת תשלומין, האם נוסח התפילה שהחסיר או כנוסח התפילה המתאימה כעת [לדוגמא: שכח להתפלל מנחה בערב ראש חודש, האם אומר "יעלה ויבוא" בתפילת תשלומין]?

ב. האם הנוסח שנקבע לתפילת תשלומין מעכב בדיעבד או שהוא רק לכתחילה [לדוגמא: שכח מנחה בערב שבת, והתפלל בשבת תשלומין של חול, האם חוזר ומתפלל תפילת תשלומין פעם נוספת]?

ג. מה דינו של טועה בתפילת חובה בטעות המחייבת אותו לחזור ולהתפלל ונזכר בכך לאחר סוף זמן תפילה, האם הוא חייב בתשלומין, או שחיוב תשלומין הוא רק לאדם שהחסיר תפילה ולא לאדם שטעה בתפילתו [לדוגמא: שכח "יעלה ויבוא" במנחה של ראש חודש ונזכר במוצאי ראש חודש]?

יש לדון בשאלות אלו משלוש זוויות שונות:

א. דנו לעיל מהי מהות דין תפילת תשלומין, אם משלימים בתפילת תשלומין "חפצא של תפילת חובה" או שמשלימים "חפצא של תפילת רחמי". לשאלה זו השלכה רבה על השאלות ששאלנו, אם משלימים "חפצא של תפילת חובה" אמורים להתפלל בנוסח של התפילה החסרה, ואם משלימים "חפצא של תפילת רחמי", אין משמעות לנוסח התפילה החסרה, ואמורים להתפלל בנוסח של התפילה המתאימה לעת הנוכחית [לדוגמא: המחסיר תפילת מנחה של ערב ראש חודש ומשלימה בתפילת ערבית של ראש חודש, אם הוא משלים את תפילת המנחה שהפסיד, לכאורה אין לו להזכיר "יעלה ויבוא" (לקמן נראה שדבר זה אינו פשוט כל כך והדין יותר מורכב), אך אם הוא משלים תפילת רחמי, כיוון שהוא משלימה בראש חודש הרי שצריך לומר "יעלה ויבוא"].

ב. את דין התוספות השונות שמוסיפים בתפילה ניתן להבין באחת משתי דרכים:

1. "חיוב הזכרה". חכמים תקנו להזכיר את המועד בתפילה. השוכח הזכרת המועד, חייב לחזור ולהתפלל למרות שיצא ידי חובת תפילה, כדי לקיים את חובת הזכרת המועד.
2. "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו". חכמים תיקנו לברך את הקב"ה בברכה המתאימה למועד. ליום חול תיקנו תפילה של חול, לראש חודש תיקנו תפילה של

ראש חודש, לשבת תפילה של שבת, ולרגלים תפילה של רגלים. המחסיר "יעלה ויבוא", לא התפלל את התפילה הראויה למועד, וכאילו לא התפלל כלל. נבאר את שתי הדרכים הללו באמצעות דין שנחלקו בו הראשונים. הראשונים נחלקו בדינו של השוכה "יעלה ויבוא" בתפילת מנחה של ראש חודש, ונזכר במוצאי ראש חודש - האם הוא צריך להתפלל תפילת תשלומין? תוס' [ד"ה טעה] מביאים שתי דעות. רבינו יהודה סובר שאינו חוזר: כיוון שהוא התפלל תפילת שמונה עשרה, ו"יעלה ויבוא" הוא אינו יכול להשלים לאחר ראש חודש, אין טעם להתפלל תפילת תשלומין. ר' משה מאלאוור מדייק מדברי הרי"ף, שחוזר ומתפלל [תלמידי רבינו יונה (יח. ד"ה טעה) מביאים דעה זו בשם חכמי פרוכנס]. רבינו יהודה סובר כדרך הראשונה, שיש חיוב להזכיר בתפילתו את המועד. השוכה "יעלה ויבוא" חייב לחזור ולהתפלל כדי לקיים את חובת ההזכרה. הנזכר במוצאי ראש חודש, אינו יכול להשלים את חובת ההזכרה, ולכן אין מקום לתפילת תשלומין. ר' משה מאלאוור וחכמי פרוכנס חולקים, ולדעתם חיוב אמירת "יעלה ויבוא" הוא מדין "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו", ודין השוכה לאומרו כדין מי שלא התפלל כלל, וממילא חייב בתשלומין. ג. לא ניתן להתפלל תפילה שאינה ראויה לזמן שמתפלל בו. השוכה תפילת מנחה של ראש חודש ומשלימה בתפילת ערבית של מוצאי ראש חודש, אינו יכול לומר "יעלה ויבוא" בתפילתו. לא ניתן לעמוד לפני ה' ביום חול ולומר "ביום ראש החודש הזה" [האפשרות ההפוכה, שמשלים תפילת חול בראש חודש, ואינו אומר "יעלה ויבוא" בתפילתו, יכולה להתקבל על הדעת].

לאור הבנות אלו ניתן לבאר את הגמ' הדנה בנוסח תפילת תשלומין. הגמ' [כו:] אומרת: "תנו רבנן, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת מתפלל כליל שבת שתיים של שבת. טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול" [הציטוט לפי גרסת הרי"ף (יח.). תוס' (ד"ה טעה) אינם גורסים "שתיים של שבת", אבל מפרשים כך את הגמ']. הגמ' אומרת שנוסח התפילה הוא כנוסח של התפילה העכשווית, ולא כנוסח של התפילה שטעה בה.

לפי ההבנה שתפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת רחמי", דברי הגמ' ברורים. נוסח תפילת תשלומין אינו קשור לנוסח התפילה המקורית אלא לנוסח התפילה שמתפללים כעת. אך לפי ההבנה שהוא משלים "חפצא של תפילת מנחה" הרי הוא אמור להתפלל בנוסח התפילה שהחסיר, ומה מועיל שמתפלל תפילת חול בעבור תפילת חול חסרה, ומה מועיל שמתפלל תפילת חול בעבור תפילת שבת חסרה? התשובה לשאלה פשוטה: לא ניתן להתפלל בחול תפילת שבת, ולא ניתן להתפלל בשבת תפילת חול, ולכן הוא משלים את המקסימום שהוא יכול².

² תוס' [ד"ה טעה] מקשים: "ואם תאמר והלא הוא מתפלל יותר ממה שהוא חייב להתפלל, שלא היה לו להתפלל כי אם ז' ברכות והוא מתפלל י"ח", ומתמצים: "בכך אין לחוש, שגם בשבת היה דין שיתפלל כל י"ח רק שלא הצריכוהו מפני הטורח ונמצא שמרויח כל תפלתו". תוס' סוברים כהבנה זו, ולכן מקשים את קושייתם. תלמידי רבינו יונה [יח. ד"ה טעה (השני)] דנים דיון מקביל לדיון התוס' ולא מעלים שאלה זו, כנראה שהם למדו כהבנה הראשונה, ולפיה אין מקום לקושייה כלל.

ישנה נפקא מינה בין שתי ההבנות הללו לגבי אדם ששכח תפילת מנחה של שבת ובמוצאי שבת התכוון להתפלל ערבית שתיים, את התפילה הראשונה התפלל על דעת תפילת חובה אך שכח להבדיל בתפילתו. לפי ההבנה שתפילת התשלומין היא "חפצא של תפילת מנחה של שבת" הוא אינו יכול לומר הבדלה בתפילתו השנייה, מפני שהבדלה ב"חפצא של תפילת שבת" היא תרתי דסתרי³. לפי ההבנה שתפילת התשלומין היא "חפצא של תפילת רחמי", דעתו לתפילת תשלומין, ואין סיבה שלא יאמר הבדלה בתפילתו.

ההבנה שבתפילת תשלומין משלימים "חפצא של תפילת מנחה", והנוסח הראוי של התפילה הוא נוסח התפילה החסרה, באה לידי ביטוי בשיטת הלבוש [סע' ט], הפוסק שהשוכח תפילת מנחה של ערב ראש חודש, ומשלים בתפילת ערבית, אינו אומר "יעלה ויבוא" בתפילת התשלומין. תפילת התשלומין היא תפילת מנחה של חול, ואין מקום לומר "יעלה ויבוא" בתפילת חול, למרות שהיא נאמרת בראש חודש [לדעתו אף שלא ניתן להתפלל בשבת תפילת חול, ניתן להתפלל בראש חודש תפילה ללא "יעלה ויבוא"]. רוב הפוסקים חולקים עליו, אך אין להוכיח מדבריהם שתפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת רחמי", מפני שהם יכולים לסבור שאף שהוא משלים את תפילת מנחה הרי שיש דין לומר "יעלה ויבוא" בכל תפילה שמתפללים בראש חודש.

סיכום

דיני תפילת תשלומין עומדים על שלושה יסודות:

- א. אסור לאדם להתפלל ללא "מתיר". תפילת תשלומין מותרת רק בסמוך לתפילת חובה, המתירה לו להמשיך את העמידה לפני ה' ולהתפלל תפילת תשלומין.
- ב. הבנת מהות תפילת תשלומין, אם השוכח שחרית ומתפלל מנחה שתיים משלים "חפצא של תפילת שחרית" או שהוא משלים "חפצא של תפילת רחמי".
- ג. הבנת הזכרת המועד בתפילה ["יעלה ויבוא", שבת, יום טוב], אם היא מדין "חיוב הזכרה" או מדין "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו".

היסודות הללו מכתיבים את דיני תפילת תשלומין.

היסוד הראשון גורם לכך, שהמתפלל תפילת תשלומין קודם תפילת חובה אינו יוצא ידי חובתו, ולכך מצריכים להתפלל תפילת תשלומין בסמוך לתפילת החובה.

היסוד השני והיסוד השלישי קובעים את נוסח תפילת תשלומין. ניתן להסביר את מחלוקות הראשונים והפוסקים [שיפורטו לקמן] או לפי היסוד השני או לפי היסוד השלישי.

הלכה

השו"ע [סי' קח סע' א] פוסק שחובה להתפלל תפילת תשלומין אחר תפילת החובה, ואם טעה והקדים תפילת תשלומין לתפילת חובה, צריך לחזור ולהתפלל תפילה שלישית

³ לכן פוסק הט"ז [סק"י] שאם לא אמר הבדלה בראשונה ואמר הבדלה בשנייה צריך לחזור ולהתפלל אפילו כשאומר בפירוש שדעתו היתה שהראשונה חובה והשנייה לתשלומין.

לתשלומין. המגן אברהם [סק"ב] והט"ז [סק"ב] מפסקים בדין זה, אך המשנה ברורה [סק"ז] מכריע כפסק השו"ע.

השו"ע [סע' ג] פוסק שחובה להסמיך את תפילת התשלומין לתפילת החובה. המשנה ברורה [סקט"ו] מביא שהרבה אחרונים פוסקים שסמיכה זו רק לכתחילה, ובדיעבד יכול להשלים את התפילה עד סוף זמן התפילה הבאה.

השו"ע [סע' ד-ה] פוסק שניתן להשלים תפילה רק בזמן התפילה הסמוכה לה, אך אם החסיר תפילות רבות, טוב שיחדש דבר בתפילתו וישלימן כתפילת נדבה. הרב אביגדור נבנצאל [משנה ברורה ביצחק יקרא סע' ד] מצטט את פסקו של הגרש"ז אויערבאך, שבזמננו שאין מכוונים כראוי, ראוי למעט בתפילת נדבה אפילו בדברים שכתבו הפוסקים שיתנה בנדבה מספק.

השו"ע [סע' ז] פוסק, כמפורש בגמ', שניתן להשלים תפילתו רק כשהיה שוגג או אנוס, אך אם רוצה יכול להשלים תפילתו כתפילת נדבה, אפילו כשהיה מזיד, ואינו צריך לחדש דבר בתפילתו. המשנה ברורה [סקכ"ב] מביא שהב"ח והגר"א פסקו שצריך לחדש דבר בתפילתו אף במקרה זה.

השו"ע [סע' יא] פוסק כהכרעת תלמידי רבינו יונה במחלוקת הראשונים לגבי השוכח "יעלה ויבוא" בתפילת מנחה של ראש חודש והמתפלל תפילת חול במקום תפילת מנחה של שבת, שמתפלל במוצאי המועד שתיים, והתפילה השנייה מתפלל בתורת תפילת נדבה, ואין צריך לחדש בה דבר⁴.

לגבי נוסח התפילה נבאר את המקרים השונים אחד לאחד:

א. משלים תפילת מנחה של ערב שבת בשבת. מפורש בגמ', על פי גרסת הרי"ף, שהשוכח תפילת מנחה של ערב שבת ומשלימה בתפילת ערבית מתפלל שתיים של שבת. נחלקו הפוסקים מה הדין כשהתפלל תפילת חול לתשלומין. הט"ז [סק"ח] סובר שלא יצא, המשנה ברורה [סקכ"ה] פוסק שיצא. לדעת הט"ז תפילת חול בשבת אינה תפילה, ולכן צריך לחזור ולהתפלל. את פסק המשנה ברורה ניתן להבין באחת משתי דרכים: א. לדעתו תפילת חול מהוה "חפצא של תפילה" אפילו בשבת, ולכן הוא יוצא ידי חובת תשלומין בתפילת חול. ב. בתפילת תשלומין הוא משלים "חפצא של תפילת מנחה של חול" ואין חיוב להזכיר שבת ב"חפצא של תפילת חול".

ב. משלים תפילת מנחה של ערב ראש חודש בערבית של ראש חודש. הרמ"א [סע' ט] פוסק שמזכיר "יעלה ויבוא" בתפילת התשלומין. הלבוש [סע' ט] חולק וסובר שאין מזכירים [הסברנו לעיל את שיטתו]. אם שכח ולא אמר "יעלה ויבוא" אינו חוזר, שהרי אף בתפילת ערבית עצמה אין חוזרים על שכחת "יעלה ויבוא".

ג. משלים תפילת ערבית של ראש חודש בשחרית. צריך לומר "יעלה ויבוא" בתפילתו, שהרי גם בתפילת ערבית וגם בתפילת שחרית צריך להזכיר המועד. המשנה ברורה [סקכ"ו]

⁴ המגן אברהם [סקט"ו] פוסק שאם היום השני ראש חודש או שהתפלל תפילת חול ביום טוב ראשון, ישלים תפילתו ביום השני של ראש חודש וביום טוב שני של גלויות. עיין רבי עקיבא איגר המפקפק בדין זה.

פוסק שאם שכח להזכיר את המועד בתפילת התשלומין אינו חוזר ש"לא יהיה חמיר התשלומין מאלו התפלל בזמנה". מהסבר זה מוכח שלדעתו בתפילת התשלומין הוא משלים "חפצא של תפילת ערבית".

ד. משלים תפילת שחרית של ראש חודש או חול המועד במנחה. צריך להזכיר "יעלה ויבוא" בתפילת תשלומין, ואם לא הזכיר חייב לחזור ולהתפלל, מפני שהזכרת המועד מעכבת גם בתפילת שחרית וגם בתפילת מנחה.

ה. משלים תפילת מנחה של ראש חודש במוצאי ראש חודש. אינו אומר "יעלה ויבוא" בתפילתו, מפני שלא ניתן להזכיר ראש חודש ביום חול.

ו. משלים תפילת מנחה של ראש חודש בערבית של יום השני של ראש חודש. צריך לומר "יעלה ויבוא" בתפילת תשלומין, אך אי אמירתו אינה מעכבת שהרי אמירת "יעלה ויבוא" בערבית של ראש חודש אינה מעכבת [משנה ברורה סק"ו]. לפי השיטה שהוא משלים "חפצא של תפילת רחמי", מסקנה זו הכרחית, לפי השיטה שהוא משלים "חפצא של תפילת מנחה", מסקנה זו אינה הכרחית, אך כך פוסק המשנה ברורה למרות שהוא מאמץ שיטה זו].

ז. משלים תפילת מנחה של ו' מרחשון או משלים תפילת שחרית של יום טוב ראשון של פסח או משלים תפילת שחרית של שמיני עצרת. צריך לומר בתפילת תשלומין את ההזכרה העכשוית, בז' מרחשון צריך לומר "ותן טל ומטר", ביום טוב ראשון של פסח צריך לומר "מוריד הטל", ובשמיני עצרת צריך לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם". המשנה ברורה [סק"ו] פוסק שאם שכח לומר את ההזכרה המתאימה אינו חוזר ומתפלל "עייני ביאור הלכה סע' ט ד"ה ואם]. פסק המשנה ברורה לשיטתו שמשלים בתפילת תשלומין "חפצא של תפילת חובה", וכיוון שהתפלל בנוסח התפילה שהחסיר, אינו חייב לחזור ולהתפלל [לא זכיתי להבין את פסקו לגבי אמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם" במנחה של יום טוב ראשון של פסח. אמירה זו היא סימן קללה, וכיצד אנו מתירים להתפלל בתפילת תשלומין תפילה שיש בה סימן קללה? המשנה ברורה השיטת את דינו של שוכח תפילת מנחה ביום טוב ראשון של פסח ואומר "ותן טל ומטר" בתפילת תשלומין במוצאי יום טוב, מפני שברור שחוזר ומתפלל. תפילת מנחה של יום טוב ראשון של פסח היא תפילה של קיץ, ולכן בתשלומין שלה חייבים לומר "ותן ברכה"].

ח. משלים תפילת שחרית של שבת במנחה של שבת. אם תפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת שחרית" יש להתפלל בתפילת תשלומין נוסח של תפילת שחרית, אם תפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת רחמי" יש להתפלל אותה בנוסח של תפילת מנחה.

הרדב"ז [ח"א סי' שסא] פוסק ששליח ציבור ששכח תפילת ערבית יכול להשלים בחזרת הש"ץ של תפילת שחרית את תפילתו. פסק זה אפשרי רק אם תפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת רחמי", ולכן חזרת הש"ץ יכולה לעלות גם לתפילת תשלומין וגם לתפילת שחרית. אם תפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת חובה" לא יכול להיות שתפילה אחת תעלה גם לתפילת שחרית וגם לתפילת ערבית.

המשנה ברורה [סק"ד] פוסק כרדב"ז, ולא זכיתי להבין את פסקו, שהרי הוכחנו שלדעתו תפילת תשלומין היא "חפצא של תפילת חובה", וצ"ע.